

Отримано: 2 травня 2018 р.

Прорецензовано: 29 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 червня 2018 р.

e-mail: sobetska@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-2(70)-193-196

Собецька Н. В. Художня презентація привабливості жіночих персонажів у творчості Д. Лоуренса та А. Любченка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 193–196.

УДК: 1751.82

Собецька Наталія Володимирівна,
канд. філол. наук, доцент кафедри іноземних мов
Тернопільського національного економічного університету

ХУДОЖНЯ ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРИВАБЛИВОСТІ ЖІНОЧИХ ПЕРСОНАЖІВ У ТВОРЧОСТІ Д. ЛОУРЕНСА ТА А. ЛЮБЧЕНКА

У статті розкрито питання відмінності у змалюванні привабливості жіночого персонажа обидвома письменниками, що частково зумовлені світосприйняттям кожного з них, їх особистими переживаннями й оточенням. Автор виокремлює вплив психоментальних та соціальних факторів, що визначали місце, роль та темпи еволюції сексуальності в обох культурах і відіграли далеко не останню роль у розвитку жіночого типу, їх літературного прототипу та самих літератур. У доробку представлено порівняльний аналіз автобіографічних даних письменників та їх жіночих персонажів на прикладі окремих відомих творів. Доведено, що жінки як соціальна група поступово змінювали свою психологію, що є досить відчутним і у творчості письменників.

Ключові слова: жіночий персонаж, компаративістичний аналіз, сексуальність, еротика, лібідо, гедонізм, фемінність.

Собецкая Наталия Владимировна,
канд. филол. наук, доцент кафедры иностранных языков
Тернопольского национального экономического университета

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРЕЗЕНТАЦИЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЖЕНСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ В ТВОРЧЕСТВЕ Д. ЛОУРЕНСА И А. ЛЮБЧЕНКО

В статье раскрыты вопросы различия в изображении привлекательности женского персонажа обоими писателями, частично обусловленные мировосприятием каждого из них, их личными переживаниями и окружением. Автор выделяет влияние психоментальных и социальных факторов, определявших место, роль и темпы эволюции сексуальности в обеих культурах и сыграли далеко не последнюю роль в развитии женского типа, их литературного прототипа и самих литератур. В наработке представлены сравнительный анализ автобиографических данных писателей и их женских персонажей на примере отдельных известных произведений. Доказано, что женщины как социальная группа постепенно меняли свою психологию, что является довольно осязательным и в творчестве писателей.

Ключевые слова: женский персонаж, компаративистический анализ, сексуальность, эротика, либидо, гедонизм, феминность.

Nataliya Sobetska,
PhD, Associate Professor of Foreign Languages Department
Ternopil National Economic University

ARTISTIC PRESENTATION OF FEMALE CHARACTER AFFINITY IN D. LAWRENCE'S AND A. LIUBCHENKO'S WORKS

In order to analyze the function of the heroine's affinity in contemporary national literature, the cultural, historical and psycho-mental factors should be compared first as they have influenced the very understanding of female eroticism and sexuality. Having considered and matched the terms sexual and erotic, the author of the article presents the terms as those, values of which are close, are superimposed on one another, assuming that erotic is the one that describes the sexuality, and sexual is the one through which the actions of erotica are realized.

The article deals with the characterization differences of the female character's affinity by both writers, which is partly influenced by their perception, their personal experiences and their surroundings. The author highlights the impact of psychological and social factors that determined the place, role and pace of sexuality evolution in both cultures, and performed far-lasting role in the female type, its literary prototype and the literature development overall. The article presents a comparative analysis of writers' autobiographical and their female characters data on the example of particular well-known novels. It has been proved that women as a social group gradually changed their psychology, which is quite tangible in the masterpieces of both writers.

Key words: female character, comparative analysis, sexuality, erotica, libido, hedonism, femininity.

Постановка проблеми. Для того, щоб проаналізувати функцію привабливості героїні в сучасних національних літературах, слід в першу чергу співставити культурно-історичні та психо-ментальні фактори, що вплинули на саме розуміння жіночої еротики та сексуальності. Як можна спостерегти, соціальний поступ людства в науці, політиці, мистецтві забезпечували чоловіки, точніше не вони, а дух маскуліності. І, напевне, саме тому панівними визнано чоловічі цінності. Та тим не менше, людство вижило завдяки жіноцтву, яке весь той час, поки чоловіки рухали історію, жертвовно оберігало тепло домашнього вогнища*. Тепер же виникає певна загроза перед людством, оскільки дедалі більше жінок починають прилучатися до розвитку маскуліної історії на рівні із чоловіками, роблять вибір не на користь сім'ї. І вже сьогодні, як у суспільстві, так і на рівні літератури, дефамілізація починає розглядатися як результат нерівності статей. Традиційний

* Адаже ще Гюнтер Грасс у «Der Butt» уяскравлює образ простої кухарки як рятівниці й переможниці, наголошуючи на тому, що не відомі полководці принесли Німеччині перемогу у війні, а звичайнісінька жінка-кухарка, яка не дала цілому східно-прусському народу загинути у рік неврожаю від голодної смерті, вперше використавши картоплю для приготування їжі.

історичний розподіл праці між жінкою та чоловіком надовго закріпив функції захисника й годувальника за сильною статтю, а опікувальну та виховну ролі саме за жінкою.

Психологічні зміни жіноцтва різних країн, яких слід було очікувати, все ж відбулися завдяки досягненню економічної незалежності від сильної статі, підвищенню освітньо-культурного рівня жінок. «Водночас зміна соціального статусу жіноцтва зумовила необхідність зміни психологічних засад міжстатевих взаємин, розвитку партнерських стосунків з чоловіком. Саме цим соціально-психологічним змінам людство завдячує появі і поширенню нового типу сім'ї та подружніх стосунків – *партнерських, егалітарних*, які ще іноді називають *біархатними*» [3, с. 96]. А вже на сьогоднішній день, для жінки заміжжя не є основною метою, більше того, це не є для неї єдиним засобом існування. Відповідно, змінилася і психологія жінок у стосунках з чоловіками – вони стали більш незалежними. Ці зміни й відображає кожна національна література*. Про незалежність літературних героїнь Любченка, скованих суспільними заборонами, можна говорити лише умовно, як про незалежність у психологічному плані, але читач, без сумніву, бачить їх як домінуючих у їхньому вузькому середовищі осіб. Це образи сильних, вольових жінок які не коряться або намагаються не коритися чоловікам, – жінок, які самі вирішують, куди їм прямувати.

Якщо виходити з визначення *сексизму як будь-яких проявів упередженості та дискримінації прав, статусу, обов'язків, сфер діяльності, домагань та очікувань згідно з належністю до певної статі*, то реалії життя сучасного українського суспільства є прикладом обмеження як особистісного, так і соціального розвитку більшої частини населення, яку становить жіноцтво**.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Все ж нашим завданням на даному етапі дослідження є аплікація термінів *еротика, еротизм, сексуальність* до творчості Лоуренса та Любченка з метою порівняння зображення письменниками еротичності своїх героїнь. Ми свідомі того, що “малоеротичний” письменник Любченко програватиме у порівнянні з “екстраеротичним” письменником світу Лоуренсом. Однак зіставляємо їх для досягнення глибшого, гострішого контрасту. Ця поляризація, ця прірва й допоможе нам унаочнити, уяскравити різницю між двома літературами, між соціальними та психоментальними факторами, які дали поштовх до розходження поглядів досліджуваних нами письменників, а відповідно неоднаковості їхніх літературних героїнь. А вже компаративістика не лише повинна займатися пошуком спільного, а й виокремленням відмінного, що власне й робить кожен національний літературний дослідження, своєрідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблему жіночої сексуальності досліджували: Наталя Кобринська, Олена Пчілка, Ольга Кобилянська, Оксана Забужко, Ніла Зборовська, Інна Стешин, частково Соломія Павличко та ін. Однак є ще багато аспектів еротизму й сексуальності, на котрі слід звернути увагу, і в першу чергу – на спосіб їх презентації у художніх творах. В англійській же літературі ця проблема простежена глибше – як британськими, так і ширше – західними критиками, серед яких: С. де Бовуар, Е. Шоуволтер, К. Мілет, Ю. Крістева, та ін.

Звернімо увагу навіть на трактування згаданих вище термінів в англійській та українській мовах. У тлумачному словнику української мови знаходимо таке визначення термінів: *еротика, еротизм* – це надмірна чуттєвість, підвищена статева збудливість, підвищений інтерес до проблем статі. В Оксфордському ж словнику англійської мови простежуємо наступне (читуємо мовою оригіналу): *erotic* – showing or involving sexual desire and pleasure intended to make sb feel sexual desire – що в перекладі – прояв або виклик сексуального бажання та задоволення, що спонукає виникнення сексуального бажання певної особи. Та *eroticism* – the fact of expressing or describing sexual feelings and desire, especially in art, literature, etc. – прояв чи опис сексуальних відчуттів або бажань, особливо у мистецтві, літературі, тощо. *Сексуальний* (лат. *sexualis, від sexus – стать*) – статевої, пов'язаний зі статевиими зносинами. *Sexual* – of or having to do with sex; having sex – що в перекладі – той, що має справу із сексом, а *секс* – це *еротика*, хтивість. *Sexuality* – 1)sexual character; possession of sex, 2)attention to sexual matters – тобто – сексуальний характер; залежність від сексу, або ж увага до сексуального предмету.

Новизна. Отож, вже сама термінологічна неадекватність даних понять у двох різних обшарах зацікавлює пошуком підтверджень або ж спростувань таких позицій, у літературі зокрема. Ми ж розглядаємо терміни *сексуальний, еротичний* як такі, значення яких є близькими, накладаються одне на одне, припускаючи, що еротичний це той, що служить опису сексуальності, а сексуальний – той, що через нього реалізуються дії еротики.

Етносексологія українців досить мало представлена в науковій літературі. Специфічною ознакою міжстатевих взаємин українців вважають кордоцентричність (від лат. *corcordis* – серце, зосереджуваність психічного життя коло серця) [3, с.20]. Професор О.Кульчицький характеризує світовідчуття українців так: «В українському географічному довіллі вчуття в “хвилясту м'якість” лісостепу чи в “безкраю далечинь степу...” сприяє радше...споглядальним настановам..., розбуджує одну із форм “еросу”; схильність до почуття любові, до безконечного, недосяжного й абсолютного... Для українського колективного несвідомого... найбільш характеризуючий є архетип “Магна Матер” – тип “доброї”, “ласкавої”, “плодючої” Землі українського чорнозему» [4, с.57]. Не можна сказати, що еротика, сексуальність відсутні в українській прозі, адже відомі нам промовисті еротичні описи В. Винниченка, В. Підмогильного, М. Йогансена. Однак це явище не досягнуло такого розмаху, як, скажімо, у творах Г. Міллера чи Д.Г. Лоуренса, майстрів “еротизму”.

В англійській же літературі, на відміну від української, можна спостерігати детальний опис почуттів, базованих на засадах еротики, та Фройдогового *лібідо* (від лат. *libido* – потяг, бажання, прагнення до статевої близькості). Прочитуючи твір Д.Г.Лоуренса “Коханець леді Чатерлей” можна помітити, що деякі сцени містять у собі найкращі описи еротичних вражень та відчуттів. А вже крізь призму лібідо-фактору показує автор, що кохання, стосунки між чоловіком і жінкою можуть бути надзвичайно красивими й зворушливими, якщо тільки не обмежені умовностями й проявляються у всій своїй повноті. Автор, будучи одним із перших письменників, хто відокремився від вікторіансько-пуританських поглядів*** на жінку й сек-

* Безперечно, українська література фіксує їх значно менше, ніж скажімо, французька, англійська чи польська літератури, літератури країн із міцною феміністичною традицією й добрим етносексологічним підґрунтям.

** Жінки працюють, переважають, на менш престижних роботах, які мають, відповідно, і нижчий тарифікаційний розряд.

*** А вже характерною тематикою вікторіанської літератури була ідея опору статеви бажанням, захист власної цнотливості через фригідність або збереження незалежності через відмову від статевого життя.

суальність, акцентує на різноманітності й цікавості еротичних відчуттів та підкреслює їх важливість для розуміння проявів чуттєвості, неможливих без еротики. Співставивши автобіографічні матеріали письменника з його творами, можна сказати, що цей аспект для самого Лоуренса був вітальною силою, силою життя, показником життєвої енергії. Отож, домінуючим у його творчості, як бачимо, є потяг, прагнення до сексуальної близькості, натуральність еротизму.

В загальному, ментальності ж українців притаманний гедонізм (*від грец. – насолода*) у поглядах на статеве життя та тілесну чуттєвість. Та й українське народне вбрання, як зауважує О.Кікінежді особливо жіноче, завжди вважалося свідченням демократичності норм сексуальної поведінки статей, оскільки підкреслювало еrogenні зони, красу статури, грудей, стегон. Судячи зі змісту еротичної творчості, сексуальна функція, на відміну від соціальної, представлена як рівноцінна у сексуальній активності жінки й чоловіка. Так, в українських еротичних піснях ініціатива у зляганні, активність у сексуальних стосунках часто йде від жінки, що нетипово для інших етнічних культур[3, с.23], а в тому числі й англійській:

*“Коли б мені або так, або сяк,
Коли б мені запорозьких козак,
Колиб, коли б коло мене полежав...”*

На жаль, ця давня фольклорна традиція не зовсім поширюється на героїнь літературних творів. Домінує в них у кращому випадку пропаганда матриархальної ідеї, яка мало підкріплюється глибоким аналізом соціально-економічних засад життєдіяльності жінок, виявленням факторів їхньої дискримінації на всіх рівнях суспільного життя, освіти, професійної зайнятості, в політиці й сексі. Заміняє її риторика – глорифікація жіночого начала, прославлення жінки-грудівниці, жінки-матері, музи, зрештою “бізнес-леді” тощо, але переважно не жінки, у будь-якій з функцій, як об’єкту чоловічого захоплення чи збудження, бо всі вони є тим самим типом жінки, що є лише джерелом миттєвої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова. Адже, різка, енергійна, позбавлена сентименту, «жінка-товариш» має переважно так мало жіночості, що – викликаючи пошану – ніколи не викликає любови й адорації. Цій простій жінці, зображеній переважно більшістю українських письменників, не зрозуміти нічого, що виходить за межі її кімнати. І все ж, елементи жіночої еротики можемо простежити в традиціях українського письменства. Згадаймо відомі описи Котляревського: “*Сестру Дідона мала Ганну,*

*Навсправжки дівку хоть куди,
Проворну, чепурну і гарну;
Приходила і ся сюди
В червоній юпочці басєвій,
В запасці гарній фаналєвій,
В стобнжках, в намисті і в ковтках;
Тут танцювала викрутасом
І пред Енеєм вихилясам
Під дудку біла третяка.” [4, с.18]*

Яскраві приклади зображення сексуальності української жінки знаходимо у творчості аналізованого нами Любченка: «*Навряд щоб потім він уже не міг собі пригадати обличчя і всю постать, міцну, струнку, ловку, дарма що була вона зодягнена в старе, безформне вбрання і в шкарубні безформні черевики.*” [7, с.385]; «*І жінка, ще молода, туга, здорова.....*” [7, с.240]; «*Згадалася невеличка постать у рудому кожному, грубі риси обличчя, жучки-очі, такі швидкі й розумні.*” [7, с.66]; «*Перед очима – міцна, кругленька постать, з-під червоної косинки товсті щокі, подушка тремтячих грудей*” [7, с.69]. З героїнями Любченка знайомимось переважно не з опису зовнішності чи привабливості, а з позиції їх функцій чи соціального положення: «*...і лише тут, в канцелярії виконкому... йому сказали чекати Зіну... І Зіна ввійшла – струнка, рішуча, з портфелем під пахвою*” (жінка-товариш) [7, с. 71]; «*Антоніна одвісила спідню губу й скоса глянула на Корнієнка... Особливо нервувалася Антоніна. Сьогодні вона здавалася йому надто гідкою, і росла до неї злість*” (жінка-дружина) [7, с. 67]. Лоуренс, хоч і зазначає функцію жінки (*Його дружина Констанс...*), та все ж не позбавляє її атракції й жіночності (*...на вигляд була рум’яною сільською дівчиною з м’яким каштановим волоссям, сильним тілом і повільними рухами, сповненими надзвичайної енергії, її великі здивовані очі й ніжний лагідний голос...*) [6, с. 6-7].

Порівняймо опис сексуальної привабливості жінки, здійснений англійським письменником Д.Г.Лоуренсом: «*Гільда – рум’яна, розкішна Афінна – похитала головою й замислилася*” [6, с.363]; «*Вона була рум’яна, гарна і чиста – чиста від кохання*” [6, с.355]; «*У тебе найкращий задок на світі! Найкращий задок узагалі! І кожна його п’ядь – жінка; це ясно як день! Він у тебе не такий, як у плоских дівчат, яким би краще вродитися хлопцями, не такий! А справжня похила підвалина, таке до чорта люблять мужчини. На такій підваліні може триматися світ, отак!*” [6, с. 339-340]; «*Ох! Як тебе приємно відчувати! – сказав він, а його палець гладив ніжну, теплу, невидиму шкіру її талії й стегон.... Він не розумів тієї краси, яку в ній знаходив, майже екстазу краси, від дотиків до її живого таємничого тіла. Адже тільки пристрасть розуміє її.*” [6, с.190];

З поданих нами декількох цитат з англійської та української літератур, бачимо чітку різницю у розкритті та описі сексуальності жіночого персонажу. Лоуренс створив, на нашу думку позитивний тип. Головна прикмета того прекрасного жіночого образу – це його з’єднання жіночості з мужністю, а коханки з товаришем, еротичної привабливості з інтелектом, що робить з такої жінки особистість і прив’язує до неї чоловіка. Вона вміє поєднувати в собі любов жінки і коханої, приятель друга і відданість товариша. Вміє скрашувати безпросвітний не раз трагізм життя жіночою грацією і безжурним гумором. Вона вміє любити своїх дітей, але й виховати їх так, щоб вони любили свою батьківщину ще більше, як своїх батьків.

У Любченка сексуальність й жіночність нерідко перетворюється у негативну, будучи зображеною грубо, сексуальна привабливість втрачає свою актуальність для героїні як для жінки. В одному із своїх творів автор сам зазначає: “*Женщини, матері, сестри, – знову подумав він, – як це благородно мусить звучати і як це зрештою дешево, брутално*” [7, с. 48]. Напевно саме таму від його еротики не віє глибокою, сильною пристрастю, лише здрібнілими почуваннями, а сексуальність має риси карикатурності й бурлеску, що дуже дистансує з природною гармонією еротизму Лоуренса. Варто звернути увагу й на те, що у Любченка (автора як фізичної особи), як і у будь-якого чоловіка не відсутнє сприйняття жіночої сексуальності,

і доводять це його записи у “Щоденнику”: “*Десь під лотоками біжить вода, бистра, тепла і досить чиста (бо бачу в ній своє тіло і тіло Руті)*. Ми купаємось, величезна насолода, я ліг на неї...” [1, с. 114-115]; «*Такої вже ніколи не буде. Це – моє останнє справжнє кохання; “Ах, Рутенко, ти єдина – інша”*» [8, с. 169, 152]. У своїй статті Юрій Барабаш зазначає, що “однією із складових Любченкових сновидінь є потужне джерело його бажань-збудників, які супроводжуються у галюцинаторних картинах, – еротика, сексуальний потяг. Цей мотив входить до сновидінь не відразу (лише десь через рік від початку ведення щоденника), протягом тривалого часу його затамовано, відсунуто на периферію, у царину неусвідомленого напруженою роботою свідомості та емоційним реакціям на перебіг екс-клюдивних подій” [1, с. 114]. Отож, як підтвердження бачимо, що латентний стан еротика у його творчості й зумовлений соціальними подіями та середовищем, бо ж “про Любченка, ті хто його знав, свідчать, що жінки його любили і він їх не цурався” [1, с. 115]. Однак, на відміну від Лоуренса, письменник не міг (через тодішню цензуру, вірність усталеній традиції або ж з власних переконань) бути настільки ж відвертим у своїх творах, як у щоденникових зигзагах власної свідомості й душевного життя, які й визначали його погляди і вчинки.

Така відмінність у змалюванні еротика обидвома письменниками, очевидно, частково зумовлена світосприйняттям кожного з них, їх особистими переживаннями й оточенням, та все ж, напевно, слід віддати належне психоментальним та соціальним факторам, що визначали місце, роль та темпи еволюції сексуальності в обох культурах і відіграли далеко не останню роль у розвитку жіночого типу, їх літературного прототипу та самих літератур.

Перспективи використання результатів дослідження. Жінки як соціальна група поступово змінюють свою психологію, що є досить відчутним і у творчості багатьох письменників. Низький загальний статус породжує брак можливостей для найповнішого розкриття власних сил, знижує рівень домагань, змушує спектр потреб у самореалізації та досягненні успіхів у особистому зростанні. Низька потреба в самовизначенні проявляється, в свою чергу, в масовій збайдужілої, пасивності, зневірі, скепсисі, навіть осуді жінок, які прагнуть змін, не лише представниками чоловічої статі, але й деякими жінками. Чи не тому відома французька феміністка Сімона де Бовуар із сумом констатувала, що найбільшими ворогами жіночих справ є самі жінки. Вона ж відстоювала звільнення жінки від вікторіанських шаблонів, моральне розкріпачення жіноцтва, та, на жаль, деякі з жінок, потрапляючи позиції відомої феміністки, відходять задалеко від моральності та поглядів авторки. Багато серед них стало тепер суворими мужчинами в спідницях, позбавленими всякої жіночості. Безперечно, вони можуть багато зробити для суспільності, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки ніколи не стане джерелом натхнення мужчини, який потребує поважності в чині й при праці, але ніжності й гумору – в перерві. Чи не ця відміна сучасної жінки викликала до неї нехтї багатьох авторів? Чи не тому все частіше і частіше чуто голоси в сучасній пресі, що закликають її назад, до дитячого покою і кухні в надії, що бодай там вона буде знов, хай примітивною, хай «простою», але жінкою!

Відчутний вплив на установки сексуальності сьогодення має характер жіночих та чоловічих статево-рольових моделей поведінки, які культивувалися за радянських часів і які можна назвати *безстатевим сексизмом*. Безстатевим, оскільки як чоловіки, так і жінки в колишньому тоталітарному суспільстві виховувалися, передусім, як товариші, поза статево-належністю чи проявами сексуальності. Ідея статевої рівності з акцентуацією на маскуліні риси бійця за революційні ідеї, як у реальному житті, так і в літературі, значною мірою нівелювала статево-типологізовану й сексуальну поведінку жіноцтва, породжуючи анти жінку, чоловіка в спідниці, “жінку з веслом”, жінку, що втратила свою еротичність, як і показав Любченко: «*Жінка поступово тратить енергію, обважніло зсувається, бреде, як непритомна, до ліжка...*» [7, с. 149]; «*Байдуже, як автомат, увійшла*» [7, с. 235]; «*Надаремне говорилося їй про красу тонких пальчиків, що так нервово переминають хусточку, про хвилюючу глибину погляду, загадково скерованого кудись убік, про пуп’яшки рожевих уст, призначених зовсім не для того, щоб мовчазно стискатись*» [7, с. 173].

Отож, як **висновок** усього сказаного вище, є той факт, що обмеженість соціально-економічного, культурного, політичного простору для самореалізації жінки, а відповідно й функцій жіночих персонажів, не лишала місця для індивідуалізації фемінності героїнь. Погіршливі, позбавлені пошани і чомусь, зненавиджені українськими авторами ніжне відношення до жінки й до її еротичності, понижують повагу й до самого мужчини. Найкращим доказом протилежного, є саме той факт, що якраз в тих країнах, де мужчина є найбільшим мужчиною – в англо-саксонців – розвинена найбільша пошана до жіночої еротика й сексуальності і в суспільнім житті, і в літературі.

Література:

1. Барабаш Ю. Фрагмент світової історії у форматі особистої долі // Літературознавство. Сучасність №3-2002.
2. Вислоцкая М. Искусство любви / пер. с польск. – М.: Физкультура и спорт, 1990.
3. Говорун Т., Кікнеджі О. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384с.
4. Котляревський І. Енеїда. Видавництво художньої літератури “Дніпро”, Київ, 1968. – 305с.
5. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992.
6. Лоуренс Д.Г. Коханець Леді Чатерлей. – К.: “Основи”, 1999. – 461с.
7. Любченко А. Вибрані твори. – К.: “Смолоскип”, 1999. – 515с.
8. Щоденник Аркадія Любченка. Упорядкування Юрія Луцького. – Львів – Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 1999. – 383с.

* Рута Темницька, дівчина, з якою в автора, з усього судячи, свого часу був роман, і для Любченка вона була не просто жінкою, а одухотвореним жіночим началом.